

Porjus gamla kraftstation – från elproduktion till kulturarv

av Anna Elmén Berg

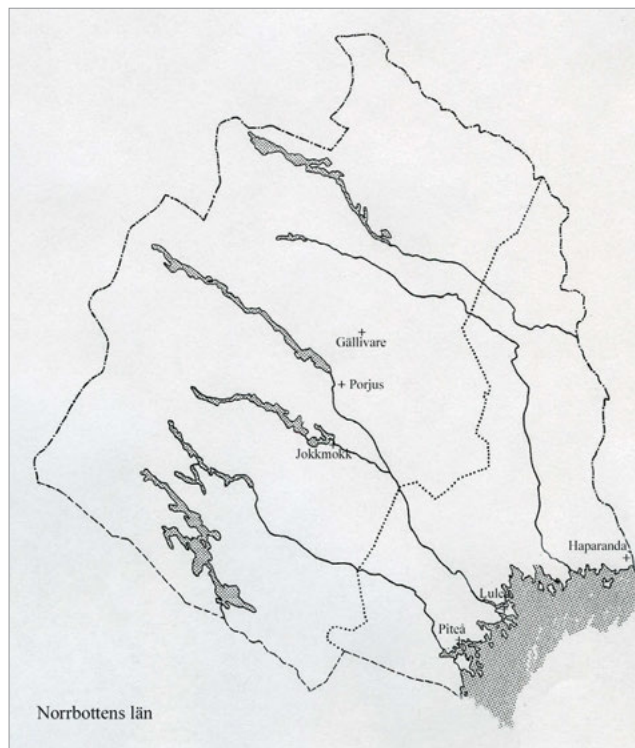
INDUSTRISAMHÄLLETS KULTURARV har under de senaste decennierna hamnat i fokus för kulturpolitik, kulturmiljövård och forskning. En mångfaceterad bild av främst 1900-talets historia växer nu fram genom de olika tolkningar av industrisamhället som görs.¹ Ett sätt att berätta om industrialiseringen och om hur industrins fysiska uttryck återbrukas som kulturarv är att utgå ifrån en plats. Jag har valt att ta min utgångspunkt i Porjus, ett vattenkraftverk och ett samhälle i Jokkmokks kommun i Norrbottens inland; det senare beroende av det förra för sin existens.²

År 1880 fanns endast fyra tätorter med mer än 500 invånare (Piteå, Luleå, Boden och Haparanda) i det enormt stora Norrbottens län – området är vidsträckt och rymmer landets fjorton nordligaste kommuner på en landyta som utgör 25% av Sverige. – Sjuettio år senare uppgick antalet tätorter till etthundrasju.³ Mot den bakgrunden är det lätt att förstå att en av industrialiseringens mest vittfamnande konsekvenser var ett samhällsbyggande som saknar motsvarighet i vår historia.

Många av de nytillkomna samhällena byggde dock på bräcklig grund. De uppkom som en följd av industrietableringar inom basnäringarna skog, malm och vattenkraft och hade ofta svårt att utveckla ett diversifierat näringsliv. Flera förblev orter med ensidig näringsstruktur i beroende av ett enda industriföretag och därför finns antagligen också ett nära samband mellan företagets och samhällenas utveckling. I det avseendet är Porjus bara ett samhälle i mängden. Varje samhälles tillkomsthistoria är dock unik, men Porjus är intressantare än de flestas, genom sin dramatiska uppbyggnadshistoria och genom de tvära kast som

samhället under hela 1900-talet har fått genomgå i kampen för sin överlevnad. Incitamentet var att Porjus kraftverk byggdes här i Stora Luleälv, vid utloppet av Stora Lulevatten åren 1910–1915.

Det kan i detta sammanhang vara motiverat att titta närmare på kraftstationen utifrån ett kulturarvsperspektiv. Ställverksbyggnaden vid Porjus kraftstation hör till de allra första byggnadsverk, tillkomna efter industrialiseringens genombrott på 1800-talet, som fick status av byggnadsminnesmärke i landet.⁴ Porjus upptogs på förteckningen över byggnadsminnesmärken efter regeringsbeslut 1986.⁵ Men debatten om Porjus startade redan 1970 och därför är historien om bevarandet även

FIGUR 1. Karta över Norrbottens län. Porjus är beläget mellan Gällivare och Jokkmokk, vid utloppet av Stora Lulevatten.

berättelsen om hur det gick till, när ett av de första industriminneerna från 1900-talet erkändes.

Kategorin "industriminne" kan sägas vara etablerad inom kulturminnesvården först i slutet av 1970-talet.⁶ Porjus är därmed ett tidigt exempel i den process som ledde fram till en breddad kulturminnesvård och kulturpolitik. Under det tidigare 1900-talet hade engagemanget för kulturmiljöer med industriell anknytning framför allt ägnats lämningar från den förindustriella epoken där hantverksmässiga inslag fortfarande dominerade produktionen, objekt främst från 1600- och 1700-talen. Särskilt hade järnhanteringens hyttor och bruk uppmärksammas.⁷ Ingen 1900-talsanläggning hade tidigare rönt så stor uppmärksamhet som Porjus.

Pionjärskedet

Men först en historisk tillbakablick. Anläggandet av vattenkraftstationen i Porjus var följden av en offensiv statlig politik, en satsning på industriell utveckling som skulle komma hela nationen till godo. Genom den nybildade Kungl. Vattenfallsstyrelsen administrerades vid 1900-talets början

utbyggnaden av vad som i forskningen har kallats våra fyra nationalkraftverk: Trollhättan, Porjus, Älvkarleby och Motala.⁸ Förste generaldirektör var Vilhelm Hansen (fram till 1916 kallad vattenfallsdirektör) som tillsammans med Gösta Malm, chef för byggnadsavdelningen, ledde projekteringen.⁹ Första åren inom Vattenfall präglades av pionjäranda och den kunskap och kompetens man byggde upp inhämtades utomlands. Hansen och Malm företog studieresor till USA och Kanada, där bland annat Niagara Falls och Shawinigan Falls besöktes. Malm reste också till de större vattenkraftverken i Schweiz och Sydtykland.¹⁰

Porjus tillkom i första hand för att Riksgränsbanan, över vilken malmen från Kiruna fördes till hamnen i Narvik, skulle elektrifieras.¹¹ Men som Staffan Hansson visat, fanns i satsningen även en vision om vad kraftverket kunde innebära för Norrbottens industrialisering. Därför överdimensionerades anläggningen kraftigt utöver vad som krävdes för att möta behoven från de primära kunderna, Järnvägstyrelsen och LKAB. Genom detta gavs också utrymme för att energintensiva industrier skulle kunna etablera sig i Porjus, eller i närområdet, lockade av den billiga elkraften. Även

FIGUR 2. Ställverksbyggnaden under uppbyggnad på 1910-talet. Norrbottens museums bildarkiv.

FIGUR 3. Dammen i juni 1920. Norrbottens museums bildarkiv.

närheten till malmfälten samt tillgång till träkol genom de stora skogarna ansågs som positiva lokaliseringsfaktorer.

Det så kallade pionjärskedet i Porjus historia är väldokumenterat, både i litteratur, samlingar och utställningsform. Men mer därom senare. Intill kraftstationsbygget växte bebyggelsen fram.¹² De första bostäderna var enkla, rundtimrade skogskojor, ofta placerade mot en utgrävd sluttning i terrängen. På så sätt behövde man bara timra tre väggar. Golvet bestod av stampad jord. Skogskojorna var en tillfällig lösning och ersattes snart av större provisoriska baracker. Redan 1911 bodde 860 arbetare i baracker. Ledningen inkvarterades i ett nytt tvåvåningshus som byggts för att möta den nya turismens behov, av Erik Olsson, den man som "före Vattenfall" ägt marken och tillsammans med sin familj varit de enda bofasta på platsen.

Efterhand byggdes under ledning av arbetschefen Axel Granholm ett provisoriskt samhälle upp, tänkt att bestå bara under anläggningsperioden, som beräknades till fyra år. Allt fler funktioner tillkom för att snabbt täcka behoven för en stor stab anläggningsarbetare och tjänstemän. Resultatet blev ett i vissa delar välplanerat samhälle, där

Vattenfallsstyrelsen stod för såväl bostäder som annan service, men i andra delar oreglerad kåkbebyggelse. Så såg det också ut på andra platser som haft en rasande snabb tillväxt. Det exempel som avskräckte samtiden var Malmberget, vars tillkomst låg något tidigare än Porjus. En bidragande orsak till kåkstaden var att Vattenfallsstyrelsens samhälle planerades enbart för ungarkarlar och fast anställd personal. För dem som ville ha sina familjer med, eller av andra skäl inte hade tillträde till arbetarbarackerna, återstod att bygga privat utanför Vattenfallsstyrelsens område.¹³ För handlare och hantverkare tillhandahöll dock Vattenfallsstyrelsen mark.¹⁴

Kronan på samhällsbygget var naturligtvis vattenkraftsanläggningen, som av samtiden betecknades som en stor nationell framgång. Civilministern Oscar von Sydows högstämde tal vid invigningen vittnar om patriotismen:

Vi står inför fullbordandet av ett mäktigt storverk, som mitt ute i ödemarken reser sig såsom ett ståtligt monument för svensk företagsamhet, åt svenskt ingejörssnille, åt svensk dådkraft. Det står här även som ett påtagligt bevis för att en av de storvulna drömmar som drömts om Norrlands framtid blivit en levande verklighet.¹⁵

Kraftverket projekterades under ledning av Fredrik Jonsson, erfaren ingenjör specialiserad på vattenbyggande. Efter studieresor i USA och Canada samt kraftverksprojektering i ingenjörfirman Unander & Jonsson hade han den specialistkompetens som krävdes för uppgiften. Sedan 1909 var han chef för Vattenfallsstyrelsens tekniska avdelning.¹⁶

Porjus kraftverk skiljde sig från tidigare vattenkraftanläggningar på flera sätt. Det projekterades för en effekt på 38 MW och var därigenom inte störst i landet, det var Olideverket i Trollhättan som byggts för nästan 60 MW. Men det var avgjort den svåraste byggnadsuppgiften på grund av de förhållanden som det hårda klimatet och det perifera läget uppställde. Till de extrema arbetsvillkoren bidrog att byggandet av dammen måste ske under lågvattentid, det vill säga på vintern, när temperaturen i värsta fall kunde sjunka ned till -40 grader.¹⁷

Dammen var den största i landet vid tillkomstiden och det var den del av bygget som hade störst landskapspåverkan när Stora Porjusselet dämades upp till ett fem kilometer långt vattenmagasin. Själva dammbyggnaden var 1 250 meter lång och gick drygt 800 meter in på den västra stranden som därmed sattes under vatten. Dammen var för sin tid avancerad och bestod tekniskt sett av flera olika dammtyper.¹⁸

Porjus var epokgörande även eftersom det tillsammans med Mockfjärd, Kopparbergs län (färdigt 1911) tillhörde världens första underjordsanläggningar. Maskinsalen placerades 52 meter under jord. En sjuttio meter lång, men hög och luftig hall sprängdes ut i berget och kläddes invändigt med betong. I denna uppställdes fem turbiner i nischer och generatorerna radades upp i hallen.¹⁹ Öster om dammen sprängdes en 525 meter lång tilloppstunnel in i berget. Genom denna leddes vattnet in i en fördelningsbassäng och genom fem trycktuber fördes så vattnet ned till turbinerna. Sedan forsade vattnet vidare ut genom en 1 274 meter lång avloppstunnel som mynnade i Lillselet.

Fördelningsbassängen, tubintagen och kraftverkets övriga funktioner samlades i en stor tegelbyggnad ovanför schaktet. Hit förlades ställverket med transformatorer och utrustning för kraftöverföring, driftcentralens kontrollrum samt utrymmen för kontor, verkstäder och förråd.²⁰

Om kraftverkets projektering var en ingenjör-

uppgift, så tillföll uppgiften att gestalta ställverksbyggnadens fasader en arkitekt, Erik Josephson, mest känd för att ha ritat militäranläggningar i hela landet för Kungliga fortifikationen och senare Fortifikationsdepartementet. På hans digra verksförteckning finns även privata villor, bankpalats och kyrkliga uppdrag.²¹ Före Porjus hade han även stått för den arkitektoniska utformningen av Olidan som byggdes 1906–1912 och han kom även att rita Älvkarleby och Motala.²²

Templet i ödemarken eller *lappmarkens katedral* kallades ställverksbyggnaden i samtida tidsningsartiklar och liknelsen är väl funnen, med tanke på de referenser till sakralt byggande som finns i arkitekturen.²³ Byggnaden uppfördes i mörkbrunt handslaget helsingborgstegel med avfärgade fogar på en sockel av granit. Taket täcktes från början med eternit, men har numera bytts till plåt. Särskilt den norra fasaden vittnar om att arkitektens utgångspunkt varit den kristna långhuskyrkan med brant lutande sadeltak, sidoskepp åt öster och spetsbågiga fönster. Det rektangulära tornet med avvalmat sadeltak har jalusiförsedda öppningar som associerar till kyrktornens ljudgluggar.

Västfasaden är den representativa sidan mot älven och även den mest reproducerade. Byggnaden rytmiseras här genom att fönstren samlats tre och tre samt genom strävpelarnas återkommande med jämna mellanrum. Fasadens betoning ligger på södra sidan, på entréutbyggnaden med "Kungsporten", där fönstersättningen är tätare. Där koncentreras också uttrycket genom byggnadsvolymnernas gruppering och skapar en riktning uppåt, genom perspektivportalen, frontespisen och slutligen tornet med den förgyllda kronan på topp.

På liknande sätt som civilministerns tal förkroppsligar arkitekturen den storsvenska intentionen. Ställverksbyggnaden var ett prestigefyllt bygge som ställde krav på arkitekturens representativitet och på så sätt en ideal uppgift för den svenska monumentalskande nationalromantiken.

Industriperioden

I maj 1914 dämades vattnet upp och i oktober testkördes de första aggregaten. Sedan invigdes kraftstationen högtidligen i februari året därpå. Där var det egentligen tänkt att berättelsen om Porjus skulle ta slut. Av de 130 byggnader som uppfördes

under anläggningsperioden var inte mer än åtta avsedda för permanent bruk: förutom ingenjörsmässen bostäder för den lilla personalstyrka som beräknades behövas för driften av kraftverket.²⁴

Men Vattenfallsstyrelsen hyste trots allt gott hopp om att få avsättning för kraften och redan 1916 beslutades om installation av ett femte aggregat.²⁵ Under de närmaste åren fortsatte byggandet både av ett industriområde och ett bostadsområde. Infrastrukturen byggdes ut med järnväg till industriområdet, gator, vatten och avloppsnät och allt fler funktioner tillkom: post, polis, skola, bibliotek, sjukstuga.²⁶ Efter det att spanska sjukan 1918 krävt många dödsfall byggde Statens Järnvägar och Vattenfall gemensamt kyrkogård och begravningskapell, ritat av stockholmsarkitekten Harald Wadsjö.²⁷ Metodistkapell tillkom på privat initiativ 1920 och det fick även användas av statskyrkan för söndagarnas högmässor. Egen kyrka fick Porjus inte förrän 1928, då ett marketenteri byggdes om med frivillig arbetskraft och ekonomiskt stöd av Vattenfall och privatpersoner.²⁸

Under de närmaste åren etablerades flera industrier och Porjus blev under en period en av de största industriorterna i Norrbottens inland. AB Porjus smältverk tillkom 1917 och Stockholms

Superfosfatfabrik öppnade 1918. Vattenfalls egen industri bestod av en elektrisk verkstad, en mekanisk verkstad, en såg och en snickerifabrik. Även Domänverket hade en såg på platsen.²⁹

En stadsplan för samhället togs fram 1918 och då spåddes Porjus i rikspressen en lysande framtid som landets nordligaste stad. Till det järnverk som Grängesbergslaget vid denna tid planerade, knöts stora förhoppningar om ett ännu större uppsving för Porjus.³⁰

Men den industriella utopin kom på skam. Den expansion som kom under första världskriget och som gav löften inför framtiden, förbyttes redan under 1920-talet i svår nedgång. Trots sitt perifera läge, eller kanske snarare just på grund av det, har Porjus historia i högsta grad styrts av de internationella konjunkturerna. Porjus smältverk var den största arbetsgivaren och industrins toppar och dalar påverkade hela samhällets varanden och låtanden.

Smältverket drevs vidare i olika företagskonstellationer under namnet Porjus Järnverk 1924–1927 och 1927–1930. Under det tidiga trettioalets depression låg driften nere fram till 1934. Under senare delen av 1930-talet förbättrades konjunkturen på grund av återuppbyggnaden i Europa och sena-

FIGUR 4. *Templet i ödemarken kallades ställverksbyggnaden i samtida källor. Norrbottens museums bildarkiv.*

re gav högkonjunkturen under andra världskriget porjusanläggningen god avsättning för produktionen. Men när Tysklands framgångsår var över var även järnverkets goda år förbi. Efter ett driftstopp som varat drygt ett år, togs anläggningen i bruk för sista gången 1946 och drevs sedan fram till 1958 då den definitivt lades ned.³¹ Därmed var det så kallade industritiden i Porjus historia avslutad.

Det blev i fortsättningen istället från vattenkraftsutbyggnadens anläggningsarbeten som samhället kom att hämta sin näring. I Luleälven finns idag 16 vattenkraftverk och Porjus blev basen för de arbeten som skedde i övre delen av Stora Luleälv: Regleringsarbetena i Suorva, där dammen utbyggdes i olika etapper 1919–23, 1937–41, 1942–44 och 1966–72; bygget av kraftstationen i Harsprånget 1918–22, 1945–52 och 1974–80; Messaure 1957–1962 samt 1980–1984; Vietas 1964–1972; Ritsem 1972–1978 samt Ligga 1951–54 och 1977–84. Anläggningsarbetena gav tillfälliga arbetsmöjligheter, många rallare flyttade från bygge till bygge där man inkvarterades i provisoriska baracker, men senare även i flyttbara egnahem. Under 1950-talet bussades arbetskraft från Porjus till Harsprånget och till de senare byggena i Ritsem och Vietas var det många porjusbor som veckopendlade.³²

Befolkningsmängdens variationer över tid kan ge en föreställning om samhällsutvecklingen, även om antalet mantalsskrivna inte stämmer överens med antalet bosatta. År 1912 hade exempelvis kraftstationsbygget 1 460 anställda, medan endast 645 personer var mantalsskrivna i samhället. Förmodligen minskar dock felmarginalen med åren. 1923 nådde befolkningen en topp på 2 098 personer, för att därefter sjunka till 987 år 1933. Därefter ökade befolkningen igen fram till 1950 när 3 008 personer var mantalsskrivna i Porjus. Bara fem år senare hade befolkningen på nytt minskat med tusen personer, sedan flyttade ytterligare tusen personer under den följande tioårsperioden. Efter 1965 har befolkningen fortsatt att minska: 1975 fanns här 804 folkbokförda, 1985 – 675, 1994 – 553 och slutligen 2004 – 412 invånare.³³

Rädda Porjus!

Det andra kraftverksbygget i Porjus historia, 1971–1982, var inte på långa vägar så genomgripande för samhällsutvecklingen som det första. Anläg-

gandet av den nya kraftstationen gav arbetstillfällen, men teknikens landvinningar gjorde att antalet anställda var betydligt färre denna gång. I maj 1973 arbetade omkring 350 personer med bygget, men många var pendlare bosatta i Vuollerim, Jokkmokk, Messaure eller Gällivare/Malmberget. Det stora byggnadsprojektet kunde därmed inte hjälpa upp samhällets sjunkande befolkningstal. Uppgifterna om hur stor del av arbetskraften som kom utifrån varierar, men det framstår klart att pendlingen var kontroversiell och att pendlarna kunde uppfattas som osolidariska som inte bosatte sig på orten för att därigenom ta ansvar för samhällets fortlevnad.³⁴

Beslutet att bygga en ny kraftstation väckte helt följdriktigt även frågan om vad som skulle hända med den gamla. Redan i slutet av 1920-talet hade utbyggnaden av ett utomhusställverk påbörjats, som gjorde att den ståtliga ställverksbyggnaden successivt förlorade sin ”största” funktion.³⁵ Drifts- och kontrollfunktionen skulle dock finnas kvar till dess att den nya stationen togs i bruk och kontrollen skulle flyttas nio mil nedströms, till driftcentralen i Vuollerim.³⁶ Med dessa planer för framtiden hade Vattenfall egentligen ingen användning för byggnaden och kom med förslaget att den skulle rivas.

Åke Rudin var driftchef vid Norrbottens Kraftverk vid Vattenfall och därmed närmast ansvarig för vad som skulle hända med den gamla kraftstationsbyggnaden. Han förespråkade en rivning av ekonomiska skäl. Någon möjlighet till ny användning av fastigheten såg han inledningsvis inte och att underhålla en tom byggnad skulle medföra alltför höga kostnader. Efter samråd med sina chefer vände han sig dock i mars 1970 till Harald Hvarfner, landsantikvarie och chef för Norrbottens museum, för att efterfråga dennes synpunkter. Orsaken till detta var att ”Från en del håll har röster nu höjts om ’affektionsvärdet’ av denna unika byggnad”.³⁷

De som opponerat sig mot rivningsplanerna var Porjus Arkivkommitté, en lokal intresseförening som bildats 1963 i samband med förberedelserna för Porjus femtioårsjubileum. Syftet var att ”samla material från Porjus korta men händelserika historia”.³⁸ Arkivkommittén kom att spela en väsentlig roll som bevarandeförespråkare och påtryckare, men längre fram också som förvaltare och levan-

degörare av lokalhistorien. Med vår tids terminologi skulle man säga att det kulturarvsarbete som arkivkommittén bedrivit, lyft fram många olika perspektiv på industrisamhällets kulturarv i Porjus och därmed medverkat till att skapa en stark lokal identitet för porjusborna.

Rudins skrivelse resulterade i att landsantikvarien Hvarfner tillsammans med överantikvarien vid Riksantikvarieämbetet Sverker Janson kom på besök i juni 1970. Åke Rudin agerade ciceron och har själv berättat om vad som hände:

Jag talade varmt för rivning och argumenterade bl.a. som så att i Trollhättan och Älvkarleby har vi två motsvarande byggnader med fortsatt verksamhet framför sig. Här i Porjus skulle vi få en tom, kall gammal "fabriksbyggnad", som snart skulle förfalla. Jag utläste av besökarnas reaktioner att dessa delade min åsikt, varefter dom för hem och författade ett papper med rakt motsatt innehåll - byggnaden borde bevaras.³⁹

Harald Hvarfner sammanfattade synpunkterna i en skrivelse till Riksantikvarieämbetet i september 1970. Han framhöll inledningsvis att kraftstationen numera inte enbart kunde betraktas utifrån ett praktiskt, ekonomiskt perspektiv utan att även kulturhistoriska synpunkter måste beaktas. Han pekade också på att kostnaderna för en eventuell rivning inte heller var obetydliga. De antikvariska

värden som för Hvarfner och Janson sammantaget motiverade ett bevarande samlades under fyra punkter: *arkitektoniskt, teknikhistoriskt, ekonomiskt-historiskt samt socialhistoriskt värde*.

Arkitektens framstående ställning i svensk historia exemplifierades i skrivelsen med kända stockholmsverk av hans hand. Kraftstationens arkitektoniska kvaliteter framhölls i åsikten att "hans tunga monumentala stil lät sig väl förenas med det lappländska landskapet". Som arkitekturhistoriskt värdefulla anfördes även de närliggande bostadshusen i trä. Antikvarierna ansåg att byggnaden borde bevaras som exempel på industriarkitektur från 1900-talets början.

Ur ett teknikhistoriskt perspektiv framhölls att utbyggnaden av vattenkraften i Norrland var beroende av en svensk uppfinning: tekniken för överföring av elektricitet över långa avstånd. Sedan pekades på Porjus pionjärstatus vad gällde vattenbyggnadsteknikens framsteg vid seklets början och att särskilt byggandet av den underjordiska maskinhallen samt till- och avloppstunnlarna representerade nyheter för sin tid. Själva stationshusets storlek sågs som ett resultat av ett av tidens olösta tekniska problem, nämligen att man då inte kunde bygga utomhusställverk. Till slut framhölls maskinsalen med utrustning från olika tidsperio-

FIGUR 5. Den underjordiska maskinsalen. FOTO: C. Strömberg 1920, Norrbottens museums bildarkiv.

der som intressant för att illustrera teknikutvecklingen under 1900-talet.

Det ekonomiskt-historiska värdet ansågs självklart: porjuskraften var en förutsättning för statens exploatering av malmfälten och dess betydelse för den svenska ekonomiska utvecklingen var så välkänd, att Hvarfner inte ansåg sig vara tvungen att orda mycket om det.

Slutligen det socialhistoriska värdet, som behandlades mer utförligt. Utbyggnaden av Porjus kraftstation och samhälle sågs som ett representativt exempel på "den svenska industrins utbyggnad och konsekvenserna härav på olika sociala, politiska och ekonomiska områden med ökade resurser för enskild konsumtion och social trygghet". I detta sammanhang framhölls också att uppbyggnadsskedet var väl dokumenterat och därför väl lämpade sig för att levandegöras i utställningar och skrifter. Hvarfner framhöll att exempelvis en utställning som visades sommartid i gamla kraftstationen, skulle locka publik från den turism som redan fanns i området och att Norrbottens museum gärna skulle medverka vid att etablera en sådan verksamhet i samarbete med Norrbottens kraftverk, om ekonomiska förutsättningar gavs.

Samtliga fyra punkter i den antikvariska argumentationen utgick från ett nationellt perspektiv och lyfte därmed Porjus till en nivå där kraftstationen representerade större skeenden i svensk historia och gavs en mer allmängiltig betydelse. Men som vi skall se fanns det också ett annat sätt att värdera och argumentera för ett bevarande.

Drygt en vecka efter Hvarfner och Jansons besök, alltså innan de offentliggjort sitt ställningstagande, avsändes en skrivelse i ärendet från Porjus Arkivkommitté till statsminister Olof Palme. Arkivkommittén använde sig alltså av den gamla medborgerliga rättigheten att "skriva till kungs", fast nu i en modernare tappning. Författare till brevet var Tor Nordstrand, en av arkivkommitténs drivande personer och van skribent. I sin arga, men samtidigt humoristiska skrivelse, tar han kortfattat upp tre aspekter av bevarandefrågan, som visar på perspektiv väsensskilda från antikvariernas:

Skall man inte göra något för att åtminstone rädda den gamla Kraftstationsbyggnaden? Är inte arbetarnas historia också kultur? Eller ska vi hålla fast vid att det bara är Gustaf II Adolf och Karl XII som betytt något för Sverige?

Eller är det bara djurgårdsminnen med Bellman med eller utan Ulla som är värt att bevara till eftervärlden? Så tycker och tänker Stockholmarna, och vi anser att de har fel!⁴⁰

För det första betonar Tor Nordstrand *klassperspektivet* – kraftstationen är för honom inte ett nationalistiskt monument över svenska uppfinningar eller statens förmåga att utvinna naturens rikedomar – utan ett monument över de arbetare som byggde anläggningen under svåra umbäranden. För det andra pekar han på *polariseringen Stockholm–Porjus*, på att det lokala perspektivet borde få göra sig gällande på denna plats där många viktiga beslut i samhällets historia faktiskt fattats i Vattenfalls styrelse i Stockholm. Och för det tredje på att det finns en *hierarkisk värdering av kultur*, på att det som brukar kallas "finkultur" inte borde ställas över, utan jämsides med arbetarnas kultur. Med antikvarierna delar han åsikten att ekonomiska överväganden inte får vara allena rådande i beslutet av kraftstationens framtid. Eller som Nordstrand uttrycker det: "Ingenjörerna tänker bara med räknestickan".

Att arbetare ur ett gräsrotsperspektiv på detta sätt gjorde anspråk på det nationella kulturarvet var en ny företeelse för 1970-talet. Bevarande av kulturmiljöer hade förknippats med en konservativ ideologi och oftast gällt kyrkor, övreståndsmiljöer som slott och herrgårdar, samt de agrara kulturmiljöer som hembygdsrörelsen omhuldat. Porjus Arkivkommitté var ingen hembygdsförening, utan måste väl snarare betraktas som en "grävförening", redan innan Gräv-där-du-står-rörelsen uppstod. Sven Lindqvists bok med samma namn inspirerade en folkrörelse, men den publicerades inte förrän 1978.⁴¹ Uppenbarligen kanaliserade Lindqvist i sin bok ett intresse som redan fanns. För arkivkommittén blev boken istället en bekräftelse på att det man utträttade var viktigt.⁴²

Händelseförloppet kan ses mot bakgrund av den politiska radikalisering som skedde i Sverige under senare delen av 1960-talet och de debatter omkring saneringen av stadskärnorna i landet som ofta rasade. "Rivningsraseri" var ett begrepp som lanserades i samband med dessa och det användes även i Porjusdebatten.⁴³ På 1960-talet gick industrisamhället in i ett nytt skede. Strukturrationaliseringar och tekniska framsteg gjorde att företeelser utmönstrades och ersattes av nyheter. Vissa industribranscher rationaliserades, medan andra

helt enkelt gick under. I Porjus byggdes ett nytt kraftverk som gjorde det gamla överflödigt. Men här hotade mer än arbetslöshet: i Porjus hotades hela samhällets existens.

Det kan tyckas som ett överdrivet påstående: att en ort med en så "stor" anläggning som Porjus kraftstation skulle hotas av utplåning. Men ett kraftverk skiljer sig från mer personalintensiva industrier som exempelvis sågverk, smältverk eller gruvor, i det att det inte behövs så stor personal för driften. I det första kraftverket arbetade från början fyra personer per skift för att klara kontroll och drift. Bemanningen minskades efterhand till en person per pass och på 1970-talet hade teknikutvecklingen medfört att någon personal på plats egentligen inte behövdes, eftersom driften som redan nämnts kunde fjärrstyras från Vuollerim.⁴⁴

I detta sammanhang är det lätt att förstå att frågan om kraftstationen även fick symboliska övertoner: kampen för kraftstationen kunde även ses som en ställföreträdande kamp för hela samhällets överlevnad. Ett bevarande av Porjus kraftstation symboliserade samhället Porjus fortlevnad.

Med facit i hand drygt 35 år senare är det också uppenbart att farhågorna inte var så överdrivna. Anläggarsamhällen som Harsprånget och Messaure överlevde inte när kraftverksbyggena var över. Harsprånget revs så sent som på 1980-talet, trots att det då redan av Riksantikvarieämbetet hade valts ut som ett riksintresse för kulturminnesvården i arbetet med den nya fysiska riksplaneringen.⁴⁵

Återanvändning

Under åren 1970–1972 debatterades kraftstationens framtid i *Norrskensflamman* och *Norrländska Socialdemokraten*. Porjus Arkivkommitté bedrev vad vi idag skulle kalla lobbying och uppvaktade såväl riksantikvarien som generaldirektören för Vattenfall, Jonas Norrby, i frågan, samt andra personer som man tänkte sig kunde utöva inflytande.⁴⁶ 1972 publicerades en artikel med titeln *Rädda Porjus* i tidningen *Ny Teknik*.⁴⁷ Författaren Bo Forsberg underströk det teknikhistoriska värdet av att Porjus sparades för framtiden. Artikeln spädde på opinionen i debattens slutskede, men hade förmodligen ingen avgörande betydelse, eftersom de flesta parter i målet redan tagit ställning.

Frågan diskuterades internt bland Vattenfalls chefer och i Porjusprojektets samordningskommitté som bildats för ändamålet. Både kommittén och Norrbottens Kraftverk förordade 1972 ett bevarande. Frågan fick slutligen sin lösning när också Vattenfalls generaldirektör Jonas Norrby förklarade sig stödja bevarandet. Hans beslut togs efter ett besök av riksantikvarien:

Helt oväntat kom dåvarande riksantikvarien Sven B.F. Jansson, "Run-Janne" och besökte mig en dag. Han ville understryka riksantikvarieämbetets bestämda uppfattning att byggnadens borde bibehållas som byggnadsminnesmärke.

Han var mycket bestämd i sin uppfattning, som tillsammans med hans personliga pondus och charm påverkade mig starkt. Smickrande var det ju också att kraftverket kunde vara värdefull kultur.

Det som avgjorde Norrbys ställningstagande var alltså påtryckningar från högsta antikvariska ort, men det framgår att han även tagit intryck av arkivkommitténs idoga arbete.⁴⁸

Från och med 1973 diskuterades inte längre kraftstationens vara eller inte vara. Nu gällde dagordningen istället hur byggnaden skulle nyttjas.⁴⁹ I Vattenfalls personaltidning *Vi i Vattenfall* utlystes en idéävling. Det var ett tecken på arbetslivets och organisationens demokratisering, som skulle ha fått vattenrallarna 60 år tidigare att häpna.⁵⁰ Tävlingen vanns av Alf Wallbing, ingenjör i Vattenfall och en av arkivkommitténs förgrundspersoner, med förslaget att ställverksbyggnaden skulle bli ett "allhus" för samhället. Allaktivitetshus låg i tiden, men hade nog fram till dess varit mer av en storstadsföreteelse. I Porjus skulle det bli "ett hus för arbete, rekreation och fritid av aldrig skådat slag".⁵¹

Den 24 augusti 1979 beslutade Vattenfalls styrelse att ställverkbyggnaden skulle bevaras och att hela 19 miljoner kronor skulle investeras.⁵² Att bevara byggnaden enbart som ett monument över kraftbyggarepoken var i sig inget alternativ. Huset måste nyttiggöras genom att återbrukas, därom tycks alla parter ha varit ense. Wallbings förslag förverkligades också fullt ut.⁵³

Vissa delar återställdes, blev museum och har sedan dess bevarats i princip orörda. Det gäller kontrollrummet med den magnifika manöverpanelen i marmor samt den underjordiska maskinhallen med utrustning i form av turbiner och

FIGUR 6. Ställverksbyggnaden i Porjus. FOTO: Rolf Kaarlenkaski, Norrbottens museums bildarkiv.

generatorer. Två aggregat, nummer 8 och 9 moderniserades dock och behölls i drift.

Andra delar inreddes ändamålsenligt för nya användningar. Det tillkom lokaler för verkstäder, depåutrymmen samt kontor och personalutrymmen. Dessutom byggdes en sporthall och ett antal andra fritidslokaler. 1982, samma år som Porjus gamla kraftstation återinvigdes i augusti, arbetade ungefär hundra personer här, med drift och underhåll av kraftstationerna i Ritsem, Vietas, Harprånget, Porjus och Ligga.⁵⁴

Slutligen tillkom lokaler för Porjus Arkivkommittés samlingar, forskarrum, Linas Café och utrymmen för *Porjus Expo*. Det sistnämnda var en utställning som i ord och bild dokumenterade pionjärskedet i Porjus historia, först sammanställd 1972 i Medborgarhuset Sarek av arkivkommittén med ekonomiskt bistånd från Vattenfall. Utställningen blev en stor framgång. Under ett par somarmånader sågs den av nära 6 000 personer, detta i ett avsidet beläget samhälle som då hade drygt 700 invånare. Utställningen permanentades och när den efter tio år kunde flytta in i ställverksbyggnaden beräknades den ha setts av över 100 000 personer. Den hade då också turnerat till

vattenfallsorterna Räcksta, Trollhättan, Älvkarleby och Västerås, samt visats i Stockholm och på flera orter i Norrbotten.⁵⁵

Gamla kraftstationen idag

Idag, mer än tjugo år senare, måste Porjus gamla kraftstations bevarande betecknas som ett framgångsrikt återbruk av en industribyggnad, baserad på ett koncept som fortfarande fungerar och som dessutom utvecklats efterhand. Driften av kraftstationerna i Luleälven finns visserligen inte kvar, utan har sedan länge koncentrerats till Vuollerim. Idag ägs anläggningen av Vattenfall AB Vattenkraft. Ställverksbyggnaden innehåller kraftverksmuseet med utställningarna, arkivkommitténs lokaler, sporthall, kontrollrum för ställverk, depåer och förrådsutrymmen, verkstäder samt personalrum för mekaniker, elektriker, kontrolltekniker och driftspersonal. Dessutom finns lokaler för Porjus Infocenter AB, ett företag som arbetar med digital information, startat 1993 och då till hälften ägt av Vattenfall.⁵⁶

Där finns också ett undervisningscentrum för utbildning och forskning i moderna elkraftspro-

duktion, Vattenfall Training Centre. År 1995 revs aggregat 8 och 9, och ersattes av nya aggregat för vad som då hette Jokkmokksskolan.⁵⁷ u8 används idag för utbildning även på internationell nivå och u9 för forskning. u9 är en prototyp, världens första Powerformer, som introducerar en ny teknik. Den gör det möjligt att överföra elektricitet till högspänningsnätet, utan att gå över mellanspänningsställverk och aggregattransformatorer. Aggregatet fasades in 1998 och ägs av Stiftelsen Porjus Vattenkraftscentrum, som består av Vattenfall AB,

ABB Alstom Power Generation AB och GE Energy (Sweden) AB.⁵⁸

Så möts den senaste och den äldsta svenska vattenbyggnadstekniken i den gamla maskinhal-len, femtio meter under jord i Porjus.

Anna Elmén Berg, f. 1962. FD i konsthistoria vid Umeå universitet 1997. Antikvarie vid Piteå museum.

anna.elmen@piteamuseum.se

Noter

1. Se exempelvis "Industriarvet i fokus", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 36 1998; *Frågor till det industriella samhället*, sou 1999:18, *Program för Norrbottens industriarv* 2000, *Berättelser om vårt samhällets historia – svenska industriminne* 2002, *Industrisamhällets kulturarv*, sou 2002:67, Industrins avtryck: Perspektiv på ett forskningsfält 2003, *I industrisamhällets slagskugga: Om problematiska kulturarv* 2005, *Otydligt, otympligt, otaligt: Det industriella kulturarvets utmaningar* 2005.
2. Porjus är som en del i "Norrbottens teknologiska megasystem" ett av de industriminnen som ingår i Riksantikvarieämbetets program för det industrihistoriska kulturarvet, se *Berättelser om vårt samhälles historia – svenska industriminnen* 2002. Porjus samhälle som kulturarv behandlas av Gustavsson 2001 och 2005.
3. William-Olsson 1946, s. 26. Enequist 1957, s. 59f. och 1966, s. 208ff.
4. Sundlin 1993.
5. Inte 1978 som förteckningen anger, se Regeringsbeslut 1986-08-21, Norrbottens museums arkiv.
6. Alzén 1996, s. 13 och 28. Som Alzén också visar hade begreppet då en lång förhistoria sedan det lanserats främst av Marie Nisser och Gunnar Sillén under senare delen av 1960-talet, se Alzén s. 27ff.
7. Ibid, s. 23–25 samt Nisser 1979, s. 22.
8. Brunnström & Spade, 1995, s. 78, 81, 114, och 172.
9. Gösta Malm (1873–1965) var landshövding i Norrbottens län 1971–1928 och generaldirektör för Vattenfallsstyrelsen 1928–1938. Han var även handelsminister 1920–1921 samt socialminister 1923–1924.
10. Hansson 1994, s. 173f., Brunnström 2001, s. 119ff.
11. Hansson 1994, s. 189, 194, 196, 209, 212 och 215. Staffan Hansson har satt in Porjus i ett större sammanhang i en senare artikel, se Hansson 1998. Där visar han på att malm-banan, gruvbrytningen i Kiruna och Malmberget, Porjus kraftstation och Bodens fästning alla är tekniska system så ömsesidigt beroende av varandra att det är möjligt att se dem som delar av ett teknologiskt megasystem.
12. Forsgren 1982, s. 24–32, Hansson 1994, s. 160–165.
13. Utan anställning fick man inte bo i Vattenfallsstyrelsens bostäder, Hansson 1994, s. 186.
14. Hansson 1994, s. 165.
15. Citerat efter Forsgren 1982, s. 77f.
16. Brunnström 2001, s. 79ff. och 122.
17. Forsgren 1982, s. 36.
18. Spade 1999, s. 19, 22f., 26, 34 och 42. Se även Forsgren 1982, s. 36, Forsgren 1990, s. 66f., samt Brunnström & Spade 1995, s. 173.
19. Brunnström & Spade 1995, s. 171–177, Forsgren 1982, s. 40 och Brunnström 2001, s. 136ff.
20. Forsgren 1982, s. 36–40, 1990, s. 48 och 58 samt Brunnström 2001, s. 138.
21. Ahnlund 1990, s. 276ff.
22. Brunnström 2001, s. 122ff.
23. Brunnström 2001, s. 136ff. och 168.
24. Hansson 1994, s. 161.
25. Ibid, s. 226.
26. Ibid, s. 230.
27. Eklund, 2002, s. 3. Intervju med Hans Eklund, Norrbottens museum 1998 och 2004. Om begravningskapellet, se Karlsmo 2005, s. 105f.
28. Eklund 2002, s. 3f.
29. Hansson 1999, s. 47.
30. "Vår blivande nordligaste stad", *Göteborgs handels- och sjöfarts tidning*, 1918-02-16. Ahnlund & Brunnström 1993, s. 73.
31. Hansson 1999, s. 19–73.
32. Forsgren 1990, passim.
33. *Porjus folkmängd 1909–1985. Dokumentation av Porjus Arkivkommitté*, Porjus Arkivkommittés arkiv.
34. Ibid samt *Porjus Kraft* nr 3/1975, s. 2, Lagerström 1973 samt Wallbing 1982a.
35. *Porjus Kraft* nr 3/1975.
36. Rudin 1973.
37. Rudin 1982 samt brev från Åke Rudin, 1970-03-12, Norrbottens museums arkiv.
38. *Porjus Kraft* nr 2/1973 samt *Jokkmokksmagasinet* nr 2/2001. Eldsjälar i Porjus arkivkommitté på 1970-talet var Hans Eklund, Nils Johansson, Elin Jonsson, Bo Lundqvist, Tor Nordstrand och Alf Wallbing.
39. Rudin 1982; brev från Harald Hvarfner 1970-05-22 samt brev från Sverker Janson 1970-07-07, Antikvarisk-Topografiska arkivet.
40. Brev från Tor Nordstrand, 1970-06-12, Porjus arkivkommittés arkiv.
41. Rörande grävrörelsen, se Alzén 1996, s. 89ff.

42. Lindqvist 1978. Tord Nordstrand skriver i ett brev långt senare: "Med Sven Lindqvists bok 'Gräv där du står' förstod de flesta att även Arbetarnas historia kan vara av visst värde. Ett land, en stat består ej av högdjur allena". Brev från Tor Nordstrand till Norrbottens museum 1990-10-21, Norrbottens museums arkiv.
43. Rudin 1982.
44. *Porjus kraft* nr 3/1975.
45. Brev från Riksantikvarieämbetet till Jordbruksdepartementet 1975-02-26, Norrbottens museums arkiv.
46. Vid ett tillfälle reste exempelvis delar av arkivkommittén till Stockholm för att träffa dåvarande chefen för Nationalmuseum, Bengt Dahlbäck, som var född porjusbo. Muntliga uppgifter från Eva Gradin, Norrbottens museum.
47. Forsberg 1972.
48. Norrby 1982.
49. Lagersson 1982.
50. *Vi i Vattenfall* september/1972.
51. Wallbing 1982b.
52. Norrby 1982.
53. Holmlund 1982 samt Rapport från kommittén för Porjus gamla ställverksbyggnad 1978-06-15, Antikvarisk-Topografiska arkivet.
54. Forsgren 1982, s. 82.
55. *Porjus kraft* nr 4/1982.
56. *Dagens Nyheter* 1993-10-13, s. C02, *Norrbottens-Kuriren* 1993-10-13.
57. Aro 1995 och *Jokkmokkskolan: Informationstidning om en kraftfull utbildning* 1994.
58. Informationsskyltar i Porjus kraftstation, sommaren 2006.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Antikvarisk-Topografiska arkivet

Handlingar angående Porjus, kopior även i Norrbottens museums arkiv.

Norrbottens museums arkiv

Aro, Jeanette, 1995, *Porjus gamla vattenkraftverk: Fotografisk dokumentation av aggregaten 8 och 9 inför rivning* 1995, otryckt rapport.

Handlingar angående Porjus kraftstation.

Porjus arkivkommittés arkiv

Eklund, Hans, 2002, *Porjus kyrkohistoria*, Småskrifter nr 107. *Porjus folkmängd 1909-1985*. Dokumentation av Porjus Arkivkommitté.

Brevväxling angående Porjus kraftstation.

Porjus kraftstation

Informationsskyltar i Porjus kraftstation, sommaren 2006.

Intervjuer och samtal

Intervju med Hans Eklund, 1998 & 2004, Eva Gradin, Norrbottens museum.

Muntliga uppgifter från Eva Gradin, Norrbottens museum, hösten 2006.

Tryckta källor och litteratur

Ahnlund, Mats, 1990, "Staden, militärarkitekturen och den militära miljön.", *Boden: Fästningen - garnisonen - samhället*, red. Bror Oscar Nyström & Sven Skeppstedt, Boden: Kungl. Bodens artilleriregementes historiekommitté.

Ahnlund, Mats & Brunnström, Lasse, 1993, "Bilagssamhällen i Norden - från brukstid till nutid", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 25.

Alzén, Annika, 1996, *Fabriken som kulturarv: Frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950-1985*, Stockholm/Stehag: Symposion.

Berättelser om vårt samhällets historia - svenska industriminnen: Riksantikvarieämbetets program för det industrihistoriska arvet, Stockholm: Riksantikvarieämbetet 2002.

Brunnström, Lasse, 2001, *Eстетik & ingejörskonst: Den svenska vattenkraftens arkitekturhistoria*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Brunnström, Lasse & Spade, Bengt 1995, *Elektriska vattenkraftverk: Kulturhistoriskt värdefulla anläggningar 1891-1950*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Svensk energi.

Dagens Nyheter 1993-10-13.

Elmén Berg, Anna, 2000, *Program för Norrbottens industriarv*, Luleå: Länsstyrelsen i Norrbottens län/Norrbottens museum.

Enequist, Gerd, 1957, "Tätorternas och landsbygdens närings typer efter befolkningens sammansättning", *Atlas över Sverige*, Stockholm.

-, 1966, "Bebyggelsen", *Sverige: Land och folk, första delen: Allmän geografi*, Stockholm: Natur och kultur.

Forsberg, Bo, 1972, "Rädda Porjus!", *Ny Teknik* nr 18.

Forsgren, Nils, 1982, *Porjus: pionjärverket i ödemarken*, Porjus: Porjus arkivkommitté/Vällingby: Vattenfall.

-, 1990, *Den effektfulla älven: stänk från Luleälvens kraftfulla historia*, Luleå: Vattenfall Norrbotten och Porjus arkivkommitté.

Frågor till det industriella samhället, sou 1999:18.

Gustavsson, Karin, 2005, "Bland periferia riksintressen", *I industrisamhällets slagskugga*, red. Lars-Eric Jönsson & Birgitta Svensson, Stockholm: Carlssons.

Hansson, Staffan, 1994, *Porjus: En vision för industriell utveckling i övre Norrland*, Luleå.

-, 1998, "Malm, räls och elektricitet: Skapandet av ett teknologiskt megasystem i Norrbotten 1880-1920", *Den konstruerade världen: Tekniska system i historiskt perspektiv*, red. Pär Blomkvist & Arne Kaijser, Stockholm/Stehag: Symposion.

-, 1999, *Innovationer och industriell utveckling: Om elektricitet, överföringsteknik och industriell utveckling i norr. Porjus Smältverk 1917-1958*, Luleå: Luleå tekniska universitet.

Holmlund, Nils, 1982, "Ombyggnaden - ett stimulerande jobb", *Porjus kraft* nr 4.

I industrisamhällets slagskugga: Om problematiska kulturarv, red. Lars-Eric Jönsson & Birgitta Svensson, 2005, Stockholm: Carlssons.

"Industriarvet i fokus", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 36, 1998, red. Kersti Morger.

Industrins avtryck: Perspektiv på ett forskningsfält, red. Dag

- Avango & Brita Lundström, 2003, Eslöv: B Östlings bok-förlag Symposion.
- Industrisamhällets kulturarv*, sou 2002:67.
- Jokkmokkskolan: Informationstidning om en kraftfull utbildning*, 1994, Luleå.
- Jokkmokksmagasinet* nr 2/2001.
- Karlsmo, Emilie, 2005, *Rum för avsked: Begravningskapellets arkitektur och konstnärliga utsmyckning i 1900-talets Sverige*, Göteborg/Stockholm: Makadam.
- Lagersson, Åke, 1973, "Det nya kraftbygget", *Porjus kraft* nr 2.
- , 1982, "Bevara – ett lyckligt beslut", *Porjus kraft* nr 4.
- Lindqvist, Sven, 1978, *Gräv där du står: Hur man utforskar ett jobb*, Stockholm: Bonnier Fakta.
- Nisser, Marie, 1979, *Industriminnen: En bok om industri- och teknikhistoriska bebyggelsemiljöer*, Stockholm: Sveriges arkitekturmuseum och Liber Förlag, (första upplagan 1974).
- Norrbottnens-Kuriren* 1993-10-13.
- Norrbj, Jonas V, 1982, " 'Run-Janne' hjälpte mig fatta beslutet", *Porjus kraft* nr 4.
- Otydligt, otympligt, otaligt: *Det industriella kulturarvets utmaningar*, red. Annika Alzén & Birgitta Burell, 2005, Stockholm: Carlssons.
- Porjus Kraft* nr 2/1973, 3/1975 samt 4/1982.
- Rudin, Åke, 1973, "Kraft ur Luleå älv", *Porjus Kraft* nr 2.
- , 1982, "Heders Porjusbor – och tack Vattenfall", *Porjus kraft* nr 4.
- Spade, Bengt, 1999, *De svenska vattenkraftverken: teknik under hundra år*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Svenska kraftverksföreningen.
- Sundlin, Harald, 1993, *Riksantikvarieämbetets förteckning över statliga byggnadsminnen enligt förordningen om statliga byggnadsminnen m.m. sfs 1988:1229, Riksantikvarieämbetets förteckning över från statlig förvaltning till annan förvaltning överförda fastigheter*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Vi i Vattenfall* september/1972.
- "Vår blivande nordligaste stad", *Göteborgs handels- och sjöfarts tidning*, 1918-02-16.
- Wallbing, Alf, 1982a, "Framtid utan pendlare", *Porjus kraft* nr 4.
- , 1982b, "Ställverksbyggnaden i våra hjärtan", *Porjus kraft* nr 4.
- William-Olsson, William, 1946, *Ekonomisk-geografisk karta över Sverige*, Stockholm: Nordisk Rotogravyr.

Porjus old power station – from power production to heritage

by Anna Elmén Berg

Summary

The Porjus power station and its surrounding community were built in the 1910s as a national manifestation. Electrification of the Riksgränsen railway line was the prime purpose of the power station, but at the same time there were visions of industrial development, the idea being for power-intensive industries to be started up in Porjus.

The community as originally intended as a purely temporary expedient, but Porjus proved more viable than that. Industrial undertakings were established there, an area development plan for the community was adopted in 1918, and brilliant future was prophesied for Porjus as the next town in Norrland.

Things didn't turn out that way. The community's peripheral location made it hard for industry to survive there. The "industrial period" of Porjus history ended in 1958, with the closure of the Porjus Ironworks, and a population drain set in. The community survived, due probably to its serving as an operational base for the many hydro-development projects on the Lule River (Luleälven).

The new Porjus power station was built in the 1970s and the idea broached of demolishing the old control room building.

The Porjus Archival Committee opposed demolition and played an important part in prevailing on the State to give the building listed status and on Vattenfall (the State Power Board, as it then was) to spend generously on adapting the place to new uses. The building was turned into an all-purpose community centre which today comprises an indoor sports centre, workshops, a museum and archives, as well as business facilities. During the 1990s a research and education centre for modern power production was also established here. If the power station was built in a spirit of "Big Swedish" patriotism at the beginning of the 20th century, in the 1970 it was locally invested with different values altogether. The control room building now came to be regarded instead as a monument to the workers who constructed it. The campaign to preserve the switchyard building also became a symbolic struggle for the whole community's survival.